

преображају друштва супротстављао промишљене реформе и идеје слободе и правде. Након неуспеха да деловањем у опозицији и издавањем листа *Демократија* очува страначки плурализам у Југославији, Грол се након скупштинских избора у новембру 1945. повукао из политичког живота. Преостале године провео је под полицијском присмотром, посвећен писању књиге о позоришту предратне Србије. У некој врсти „унутрашње емиграције”, Милан Грол је умро у Београду 3. децембра 1952. године.

Као и остале радове Мире Радојевић, и биографију Милана Грола одликују изразита ерудиција, акрибичност и беспрекоран стил. Реч је о темељно истраженој и узорно написаној биографији, у којој су политичке идеје Милана Грола анализирани унутар друштвеног и политичког контекста у коме је он деловао. Одатле рад Мире Радојевић несумњиво представља важан допринос запостављеној историји српских интелектуалаца, пружајући уједно и један од могућих приступа писању интелектуалне историје. Коначно, изразито интелектуална личност Милана Грола пронашла је у Мири Радојевић заслужног и подједнако интелектуалног биографа. Имајући у виду ову чињеницу, приказ књиге завршићемо парафразирајући чувено методолошко начело Богдана Поповића – књига Мире Радојевић о Поповићевом ученику и пријатељу Милану Гролу заиста је „цела лепа”!

Михаел АНТОЛОВИЋ

О БОЛЕСТИ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Николај Тимченко, *Психологија књижевне логорологије: руске и српске теме*, приредила Драгана Бедов, Задужбина „Николај Тимченко”, Лесковац 2014

Од када је 2005. године основана, Задужбина „Николај Тимченко” стара се о богатој духовној заоставштини знаменитог Лесковчанина, књижевног критичара, есејисте и филозофског писца. Његово обимно дело, обележено свеprisутном вером у неугасиву моћ стваралачког људског духа, која се испоставља као једина нада за човека и човечанство, одражава интересовање за многе теме – од античког до савременог доба. Чини се да се мисао овог свестраног ствараоца дотакла готово свих кључних догађаја који су обележили књижевни живот Србије и културна дешавања града на Ветерници у другој половини двадесетог века. Будући савременик многих значајних догађаја који су обележили век за нама, Тимченко се и као хроничар, и као мислилац, и као критичар, нарочито посвећивао проблемима савремене књижевности и историје. Пратећи

тематске кругове његовог стваралаштва, Задужбина је крајем прошле године објавила још једну књигу из заоставштине. Приређивач Драгана Бедов окупила је под насловом *Психологија књижевне логорологије* текстове у којима Тимченко размишља о логорима као најмрачнијем феномену нововековне историје и о логорској књижевности која о том стравичном злу сведочи.

Идеолошке пошасте које су обележиле двадесети век, фашизам с једне, комунизам с друге стране, стварајући лажне митове о хуманизацији људског друштва, створиле су логоре који су негирали и поништавали све човечно, а будили зло и бестијалност, уводећи напредну људску расу у апокалиптички мрак. Страдање у логорима – од аустријских у Првом светском рату, фашистичких и усташких у Другом, до стаљинистичких у Русији и комунистичких у Југославији – окупирало је пажњу и Тимченка мислиоца, ствараоца, али и Тимченка човека, онако како би то морало да окупира свест сваког мислећег човека. По речима приређивача, текстови посвећени овој теми налазили су се у посебној фасцикли, очигледно припремани за штампање. Неки од њих претходно су објављивани у периодици и показују целовитост и заокруженост. Они који се први пут објављују из рукописне заоставштине у деловима остављају утисак фрагментарности, али у целини књиге проналазе своје место.

Неколико је мисаоних чворишта у овој књизи. Као интелектуалац чији су идеали били слобода мишљења и стварања, Тимченко размишља о мраку идеологије који гуши и људску и стваралачку слободу, укидајући свако право на дијалог и критичко мишљење, разарајући и психу и етику и част и достојанство. То је филозофски дискурс у овој књизи. Страдање Срба у логорима прати од 1915, од интернирања Срба у Добоју и Араду, преко страдања српске деце у усташким логорима, све до страдања голооточких кажњеника. Позива се на историјску литературу, цитира, коментарише, нарочито настојећи да расветли природу сукоба на левици (идеолошку или властодржачку) 1948. године. То је историјски дискурс. Оптерећен људским страдањем, нарочито оним на Голоточком острву, пажљиво је пратио и фељтоне у штампи („Славко Ђурувија, *Ибеовац: Ја, Владо Даичевић*”) и полемике које су они изазивали у јавности, још увек идеолошки заслепљеној и недовољно свесној да прихвати стравичну истину, преносећи притом читаве наводе. То би био документарни слој књиге. Најзад, највећи број текстова посвећен је логорској књижевности – руској, коју обележавају имена Солжењичина и Шаламова, и – српској, голооточкој, коју пре свих обележава име Драгослава Михаиловића. Размишљање о логорској тематици посредованој на литерарни начин представља есејистички слој књиге. Тимченко даје увид у документарну и историјску грађу, у сведочанства и литературу о логорима, придружујући се онима којима је размишљање и писање о логорима императив

савести. Иако је време које је протекло од настанка текстова до њиховог окупљања и објављивања у књизи *Психологија књижевне логорологије* срушило неке идеолошке табуе, а снага и свест појединих стваралачких духова учиниле су да се чује истина, неколико деценија затрпана притиском идеолошки обојене историографије, не доводи се у питање актуелност ове књиге. Њена актуелност произлази пре свега из теме којом се бави, а због ширине увида које нуди она представља значајан допринос нашој логоролошкој литератури.

Текст „Књижевна логорологија”, у којем Тимченко говори о доприносу Јовице Аћина утемељењу аутентичне српске књижевне логорологије, доноси кључне идеје око којих се групишу Тимченкове мисли. Двадесети век, обележен логорима, местима масовног убијања и уништавања живота, јесте „најтрагичније и најстравичније раздобље у нововековној историји човечанства”. Зло је свеприсутно у људима, само се оваплоћује кроз различите појавне облике бешчашћа. Историја се понавља, о чему сведоче страдања Срба од усташа. Први део синтагме *књижевна логорологија*, којом је Јовица Аћин одредио ову врсту литературе, од суштинског је значаја. Потресна сведочанства писаца логораша остављају тако дубок траг управо због уметничког обликовања истине коју доносе. Наша књижевна логорологија достигла је својом аутентичношћу меру и снагу дела Солжењицина и Шаламова.

Међу руским темама главно место заузимају управо ова двојица писаца – први „трезвени оптимиста”, други „хумани песимиста”. Шаламов је од Колиме направио симбол и „конкретну слику мучилишта”, а Солжењицин је својим хибридном делом *Архијелаџ Гулаџ* дао „неизбрисив допринос разумевању света и суштине тоталитаризма двадесетог века”.

У осврту на успомене Надежде Мандељштам Тимченко указује на мит о руској авангарди, о двадесетим годинама прошлог века које су обележене несметаним развојем књижевности и стваралачким слободама, у којима су се под ударом идеолошког диктата нашли Мандељштам, Булгаков, Ахматова, Цветајева.

Драгослав Михаиловић је централна фигура српске логорологије. Писао је Тимченко о тротомној документарној књизи *Голи ојшок*, о *Злоћворима* и о *Трећем њролећу*. Поводом Михаиловићевог дела он изриче мишљење које би могло бити мото ове књиге: „Писци од нерва и разумевања антрополошких и метафизичких размера голооточке драме стварали су литературу чији је протагонист не политички кривац или политички неистومیшљеник већ патња и страдање, као и мера људске издржљивости у егзистенцијалном и есенцијалном значењу ових појмова.”

Тимченко је оставио белешке о књигама Драгољуба Јовановића, Жени Лебл, Вере Ценић, који су као сведоци писали о ужасима логорске

стварности, али југословенским Шаламовим сматра Мирослава Поповића. На више места осврће се на његов незавршени текст „Удри банду”, истичући да је потресно литерарно сведочанство овог голооточког кажњеника „вредно естетске и чињеничке анализе и дугог памћења”.

Наслов под којим су Тимченкови текстови обједињени преузет је од назива осврта на студију „Индивидуално и масовно понашање у екстремним ситуацијама” Бруна Бетелхајма, у којој аутор настоји да објасни понашање људи у екстремној ситуацији лишавања слободе, али и мотиве и циљеве оних који су носиоци терора. Нарочито ће документарни слој књиге донети страшна, узнемирујућа сведочанства о убијању човека у људима, о губљењу достојанства, али и о непристајању и чувању интегритета личности и људске части.

У текстовима у којима уплив фикције у документарни слој то дозвољава, Тимченко проналази оне хуманистичке поруке које су нам након читања овакве литературе неопходне – протагониста зла растаче се изнутра, распада се од себе; такав је случај и са виновницима зла, такав и са тоталитаристичким режимима који опште зло узрокују. Ипак, да ли смо после бројних трагичних искустава лишени идеолошке заслепљености, фанатизма; да ли смо имуни на стварање нових митова који ће изнова под маском опште добробити дехуманизовати друштво? Јесмо ли заштићени од тоталитаризма? У којој мери је цивилизација допринела култивисању човека? Можемо ли знати шта тиња у подсвести влашћу заслепљених умова и колико ће бити људи код којих ће семе зла наћи плодно тле? И данас, када се у стварном и виртуелном свету необавезно сусрећу потомци жртава и батинаша, морамо постављати питања која Тимченко поставља поводом судбине Влада Дапчевића: „Ко смо, какви смо, какву смо историју имали и како смо је не само тумачили него и градили, задовољавајући се полуистинама и неистинама, чак и онда када је било очито да је то само лаж.” Логоролошка литература, чији је део и књига *Психологија књижевне логорологије*, потресна је, узнемирујућа, али и опомињућа и неопходна. На свој начин Тимченко указује на болести цивилизације – идеологије и логоре, откривајући ужасно, нехумано лице историје. Најзад, и ова Тимченкова књига, као и претходна, потврђује помињану веру у неопходност опстанка уметности, која може бити и сведочанство, и оптужба, и опомена, али и веру да за човека и човечанство има наде „све док има снаге и храбрости да погледа у лице суровој истини”.

Биљана МИЧИЋ